

ВИЗНАЧЕННЯ БІНАРНОСТІ СМИСЛОТВОРЧИХ ДОМІНАНТ «ЛЮДИНА» – «КУЛЬТУРА», «ЛЮДИНА» – «МОВА» ЯК СИСТЕМИ ПРЕДМЕТНИХ І ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

Саїк А. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та мовної комунікації
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
просп. Дмитра Яворницького, 19, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-5092-9481
alina.ntudp@gmail.com*

Ключові слова: людина, когніція, ментальні образи, культура, лінгвокультурна спільнота, мовні структури.

Дослідження спрямоване на опис та узагальнення бінарності смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова», а також на аналіз кореляцій цих домінант як важливих елементів у вивченні соціо-культурного простору, в якому формується система предметних і духовних цінностей етносу.

Основними методами дослідження є описовий метод, зіставний метод у поєднанні з етимологізацією, метод концептуального аналізу. Розуміння проблеми людського начала в мові перемістилося у центр дослідницьких пошуків когнітивістів, які характеризують сучасну наукову парадигму як більш рухливу та відкриту. Пропонується розглядати мову і народну духовну культуру як знакові феномени, що перебувають у зв'язку з певним соціумом. Мова розглядається науковцями не тільки як результат розвитку духовної культури певного етносу, але й як безпосередній суб'єкт-творець цієї культури. Дослідники здебільшого вважають, що мова виступає засобом розкриття стилю мислення народу, а також створення концептуального, неповторного образу, доповнення якого здійснюється через мистецтво, правила етикету, фразеологічні одиниці. Так, наприклад, дослідження лексики конкретної мови дає змогу зробити висновки про специфічне бачення світу носіями цієї мови. Авторами доведена необхідність здійснення спроби лінгвокультурологічної інтерпретації бінарності смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова» в умовах аналітико-синтетичного занурення у суть об'єктів доволишньої дійсності, засобом їх номіналізації на прикладі порівняльного аналізу психологічного мислення українців, чехів, турків, що і зумовлює актуалізацію нашого дослідження. Аналізуючи взаємозв'язок між культурою і мовою, ми дійшли висновку, що ця кореляція пояснюється фактом їх постійної дотичності та взаємовпливу. У цьому випадку мова виступає вербалізованою сферою передачі культурних знань, що, своєю чергою, детермінуються поведінковими особливостями, характером, способом мислення індивіда. Наведені співвідношення і взаємозв'язки між людиною, культурою і мовою говорять про те, що оволодіння мовою неможливе без звернення до мовної особистості, яка її створила і послуговується нею щодня. Саме в цьому можна простежити бінарність смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова».

DETERMINATION OF BINARITY OF MEANING FORMING DOMINANTS “MAN” – “CULTURE”, “MAN” – “LANGUAGE” AS A SYSTEM OF SUBJECTS AND SPIRITUAL VALUES

Saik A. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philology and Language Communication
Dnipro University of Technology
Dmytro Yavornytskoho Ave., 19, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5092-9481
alina.ntudp@gmail.com*

Key words: *Man; cognition, mental images, culture, linguistic and cultural community, language structures.*

The research is aimed at describing and generalizing the binary of meaning-making dominants “man” – “culture”, “man” – “language”, as well as analyzing the correlations of these dominants as important elements in the study of socio-cultural space in, which the system of subject and spiritual values ethnicity. The main research methods are the descriptive method, the comparative method in combination with etymologization, the method of conceptual analysis. The understanding of the problem of human origin in language has shifted to the center of research of cognitivists, who characterize the modern scientific paradigm as more mobile and open. It is proposed to consider the language and folk spiritual culture as symbolic phenomena in connection with a particular society. Language is considered by scholars not only as a result of the development of the spiritual culture of a particular ethnic group, but also as a direct subject-creator of this culture. Researchers mostly believe that language is a means of revealing the style of thinking of the people, as well as creating a conceptual, unique image, which is complemented by art, speech, etiquette. The authors proved the need to attempt linguistic and cultural interpretation of the binary of meaningful dominants “man” – “culture”, “man” – “language” in terms of analytical and synthetic immersion in the essence of objects of reality on the example of comparative analysis of psychological thinking of Ukrainians, Czechs, Turks, the means of their nominalization, which determines the relevance of our study. Analyzing the relationship between culture and language, we concluded that this correlation is due to the fact of their constant involvement and interaction. These relationships and relationships between man, culture and language suggest that mastering the language is impossible without reference to the linguistic personality who created it and uses it every day. It is in this that one can trace the binary of the meaning-making dominants “man” – “culture”, “man” – “language”.

Постановка проблеми. У вивченні культури будь-якого етносу важливу роль відіграє колективна пам'ять, яка формується в результаті пізнання навколишнього та соціального світу. Людина оточує себе світом культури – «символічним універсумом», усвідомлює себе та іншу етноспільноту в результаті порівняння, що базується на розумінні принципів взаємодії між ними. На сьогодні моделювання картини світу етноутворення або етноодиночці відбувається не тільки за допомогою пізнавальних процесів, що спрямовані на дослідження світу, але й через знакову трансляційну систему – мову. Оскільки мова – це частина соціальної пам'яті, сукупність значень, що становлять орієнтовану основу діяльності, вона дає

можливість передавати певні світоглядні настанови та соціальні настрої з покоління в покоління, це своєрідний інструмент відображення дійсності, то будь-який індивід може передавати вербалізовані знання, ознаки яких детермінуються особливостями поведінки, характеру, мислення та досвіду конкретного індивіда. Мова, міф, мистецтво, релігія, за Е. Кассіроном, – це символічна сітка, складна тканина людського досвіду. Людина постійно звернена на саму себе. «Вона настільки заглиблена в лінгвістичні форми, художні образи, міфічні символи чи релігійні ритуали, що не може нічого бачити і знати без втручання цього штучного посередника. Так складаються справи не тільки в теоретичній, а й практичній сфері. Навіть

тут людина не може жити у світі суворих фактів або відповідно до своїх безпосередніх бажань і потреб. Вона живе, швидше, серед ілюзій і їх втраг, серед власних фантазій і мрій» [13, с. 223].

У лінгвістиці та психолінгвістиці останнім часом посилилася тенденція до вивчення національно-культурної специфіки кореляцій «людина» – «культура», «людина» – «мова», що становлять систему предметних і духовних цінностей. Так, дослідниця М. Петрушкевич у своїй науковій розвідці «Сучасна людина в комунікативному полі культури» зазначала: «Кожна історична чи національна культура має своє унікальне комунікативне поле, що впливає на характеристики самої культури, сприяє вибудовуванню світоглядної системи її носіїв. На сьогодні однією з найглобальніших проблем у сфері людських стосунків залишається комунікація. Людина відчуває свою незахищеність перед Іншим, особливо, якщо він маніпулює різними технічними засобами, що посилюють і примножують відстань між людьми. Лише комунікуючи, людина стає видимою в культурі й відкритою до нових знань, умінь і загалом до вдосконалення, якісної еволюції» [8, с. 67].

Дослідниця О. Шовкович у статті «Про лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеологізмів сучасної словацької мови» наголошує на тому, що «дедалі частіше у сучасному мовознавстві науковці звертаються до дослідження мовних фактів у тісному зв'язку із духовною та матеріальною культурою народу, його культурною свідомістю. Сучасна лінгвістика аналізує мову як суспільне явище, яке тісно поєднане з культурою та історією певного народу. І саме це пізнання культури через мову відбувається за допомогою лінгвокультурологічного підходу» [14, с. 385].

Аналізуючи культуру й мову з погляду їх первинного виникнення, науковець Ендрю Вітен В. у статті «Людина та долюдська культура та еволюція мови» зазначає, що людська мова тісно пов'язана з людською культурою. Мова дитини – це культурно засвоєний у інших засіб; і навпаки, мова може бути основним засобом культурної передачі. Отже, щоб зрозуміти еволюцію мови, необхідно зрозуміти еволюцію культури [3].

Адам Глас у своїй монографії «Лінгвістичний світогляд. Підходи та застосування» [4] говорить про походження лінгвістичної світоглядної концепції, її сучасне розуміння та принципи функціонування. Дослідником запропоновано подумати над тим, як ми «живемо в нашому світі» мовами, якими розмовляємо. Автор вказує на певні труднощі, які виникають під час віднесення пізнання та культури до загальної сфери, тобто відбувається перехід від рівня індивідуального світосприйняття до загального (колективного). Люди є когнітивними істотами, це має велике значення,

коли йдеться про міжособистісний досвід, завдяки якому і відбувається цей перехід.

Цікавим є погляд дослідниці Уляни Кшенівської, яка займається питанням дискурсу. У статті «Мовна творчість: пізнавальні і комунікативні аспекти» авторка зазначає, що користувачі мови (мовні особистості) можуть передавати певні значення через дискурс. Обидві сторони (письменники/спікери) та реципієнти (читачі/слухачі) «укладають угоду» та беруть участь у спілкуванні за допомогою дискурсу. Це «опосередковане» спілкування відбувається в певних історичних, етнічних, культурних і соціальних умовах, таким чином, поряд з індивідуально-авторськими намірами, культурна, соціальна, історична інформація може передаватися через дискурс. Аналіз дискурсу допомагає виявити універсальні та закономірні ознаки мовної системи, етнічну та культурну специфіку та індивідуально-мовні особливості користувача мови тощо [7].

Закономірність людського начала в мові цілком зрозуміла. Це пояснюється тим, що людина формує, переробляє, передає інформацію за допомогою мови, яка досліджується в дії, і саме таке дослідження спрямовується на мовну особистість.

Концепція теоретичного дослідження нашої наукової розвідки зумовлена потребою аналітико-синтетичного занурення у суть об'єктів доволі дійсності, засобом номіналізації яких виступає мова різних етноутворень: українців, чехів, турків. Практичне завдання роботи полягає в розумінні співвідношення і взаємозв'язків між людиною, культурою і мовою. Таким чином, вибір шляхів вивчення цих співвідношень і взаємозв'язків зумовлює новизну нашого дослідження через поступове звернення до головного об'єкта когнітивно-комунікативного аналізу мовленнєвої діяльності – людини та аналізу її ментальної діяльності крізь призму індивідуально етнічної свідомості і психології.

Основними методами дослідження є описовий метод, зіставний метод у поєднанні з етимологізацією, метод концептуального аналізу.

Метою дослідження є опис та узагальнення бінарності смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова» як системи предметних і духовних цінностей, беручи до уваги спільні та відмінні риси в картині світу українців, чехів, турків.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

1) охарактеризувати співвідношення і взаємозв'язки між людиною, культурою і мовою;

2) висвітлити погляди науковців як вітчизняних, так і зарубіжних щодо зв'язків мови з етнічною культурою та світоглядом людини;

3) проаналізувати процес пізнання з епістемологічного погляду;

4) розглянути культурологічний підхід до вивчення соціально-культурного простору, в якому формуються ментальні образи як одиниці мовної свідомості українців, чехів, турків.

Предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є система предметних і духовних цінностей людини як вона представлена в її ментальному і мовно-культурному просторі. Предметом дослідження є смислотворчі домінанти «ЛЮДИНА» – «КУЛЬТУРА», «ЛЮДИНА» – «МОВА».

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова пов'язана з етнічною культурою та світоглядом конкретної етноодиниці. У мові відображається духовна сутність етносу. Тому мову варто розглядати як результат розвитку унікальної культури, менталітету етносу. Наведені співвідношення і взаємозв'язки між людиною, культурою і мовою можна зобразити у вигляді такої схеми (рис. 1):

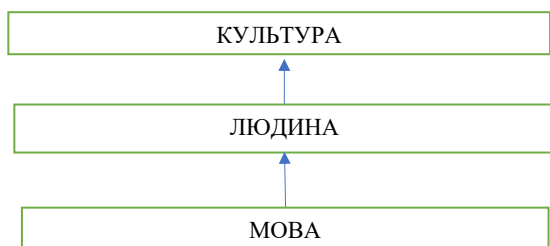

Рис. 1. Схема взаємодії у системі «КУЛЬТУРА» – «ЛЮДИНА» – «МОВА»

Вищенаведена схема доводить, що оволодіння мовою неможливе без звернення до мовної особистості, яка її створила і послуговується нею щодня.

Відомий письменник М. Рильський говорив, що в мові «зафіксовано рівень розвитку філософського мислення певного етносу, тобто відображено специфіку сприймання довколишнього світу і себе в цьому світі» [5, с. 51]. В. Телія взаємодію мови і культури зараховує до однієї з тих тем, що з'являються на авансцені методологічних проблем лінгвістичної науки, коли її адепти апелюють до властивості мовних знаків та дискурсів, що належать до різних типів, епох і напрямів, бути носіями пам'яті про «порядок культури» (за Р. Бартом), про розпізнавані чи несвідомо-рефлексивно сприйняті лінгвокультурною спільнотою культурні коди і зосереджені в них культурні установки. Згаданий «порядок» знаходить свій вияв у вигляді культурних конотацій, якими наділені мовні сутності і які виступають результатами рефлексивно-культурної інтроспекції членів

лінгвокультурної спільноти, спрямованої на цей порядок. Така ситуація спричиняє семіологічний ефект занурення дискурсивних мовних практик у сферу культури [11]. Як вважає С. Єрмоленко, пізнання мови народу передбачає вивчення його історії, побуту [5].

Таким чином, людина виступає посередником між природною мовою і навколишнім світом. Мова являє собою центр когнітивної діяльності індивіда, оскільки вона відіграє основну роль у пізнавальних процесах, спрямованих на доволі лише дійсність. Перебуваючи в нерозривних зв'язках з багатьма царинами позамовної діяльності індивіда (мислення, культура, поведінка), мова функціонує як трансляційна система для знань про світ, засіб його осмислення та інтерпретації.

В етнічній свідомості знаходять своє відображення своєрідність, характерні особливості національного характеру, що виступає визначальною величиною для формування структури мовних моделей, у межах яких здійснюється концептуалізація світу.

З епістемологічного погляду пізнання як перетворювальний процес відбувається між двома своїми крайніми точками – суб'єктом і об'єктом. Суб'єкт пізнання – наділена свідомістю людина, що має здатність споглядати і перетворювати світ. Як об'єкт пізнання визначають частину навколишнього світу, який виступив для людини предметом споглядання і перетворення [12]. На думку О. Спіркіна, процес пізнання передбачає розчленування світу на об'єкт і суб'єкт. Суб'єкт виступає як складна ієрархія, основу якої утворює все соціальне ціле. Об'єкт пізнання являє собою фрагмент буття, що опинився в полі уваги думки, яка перебуває в пошуку; це реальність, яка перетворилася на факт свідомості – «свідомості, у своїх пізнавальних устремліннях соціально детермінованої, і в цьому розумінні об'єкт пізнання стає уже фактом соціуму» [10]. Можливості інтелектуального освоєння дійсності визначаються двома основними факторами, якими є здібності суб'єкта пізнавальної діяльності та властивості об'єктів, що опиняються у фокусі його роздумів.

Отже, процеси пізнання відбуваються за найактивнішої участі в них мови. Пізнавальна функція, яку виконує мова, виступає надзвичайно важливою для розвитку людства. Мова здійснює кодування, переробку і трансляцію інформації.

Пізнання виступає процесом, спрямованим на відображення і відтворення в людському мисленні навколишньої дійсності. Наслідком цього процесу є накопичення знань про світ. Суть його – взаємодія кількох систем: сприйняття, розуміння, репрезентації і породження інформації. Інформацію слід розуміти як повідомлення про об'єкти довколишнього світу (явища, факти, процеси,

події); як знання, які людина одержує з різних каналів комунікації, кодує, обробляє і переробляє свою свідомість, а також репрезентує і транслює шляхом використання мовних структур. Знання – це інформація про певний фрагмент довколишньої дійсності, яка виникає в результаті емпіричного занурення суб'єкта пізнання у світ. Будучи актуальними для життєдіяльності людини елементами, знання входять до культури як її складник. Знання поділяються на мовні і позамовні (стосуються ситуації спілкування; індивіда та його комплексних характеристик; знань про світ). У процесі пізнання відбувається формування інформації, яка існує у формі знань.

Одним з найголовніших способів, що забезпечують існування знань, є мова. Місцем закодованого зосередження знань є в основному мовна семантика. Зберігаючись і транслюючись у мовних знаках, мовні образи виступають не лише одиницями збереження і трансляції інформації, але й засобами її аналізу та інтерпретації. Мовні знаки – носії інформації – функціонують як репрезентанти психічних процесів, оскільки, як відомо, мова являє собою механізм формування і втілення думки. Тому мовні структури фігурують як посередницькі для процесів вивчення когнітивних структур. Між сферою мови і сферою когніції, які насправді є різними формами експлікації знань, існує органічний взаємозв'язок, який полягає у тому, що слова як знаки понять вступають у взаємозв'язки тільки тоді, коли відповідні поняття виступають компонентами пропозитивних структур, утримуваних у закодованому вигляді в пам'яті людини, які існують як відображені людською свідомістю фрагменти позамовної діяльності. Знаки природної мови можна кваліфікувати як точки, крізь які можливе проникнення, занурення до найголовнішого механізму, який здійснює когнітивне опрацювання інформації, внутрішнього ментального лексикону людини [9, с. 206].

Ми вже говорили про те, що життя людини відбувається в межах певного світу, в оточенні духовної культури. Нескінченими зв'язками матеріального і духовного характеру людина пов'язана з природним середовищем, подіями суспільної сфери свого життя, постійно з ними взаємодіючи. Схожий погляд має дослідник К. Краснічі [6], який, вивчаючи зв'язок між культурою і мовою на основі албанських мов, зазначав, що у словах будь-якої конкретної мови відображається культура певного етносу. Тому без звернення до мови цього етносу неможливо зрозуміти його культуру, традиції, вірування, цінності та звичаї тощо. У цьому простежується їхній нерозривний взаємозв'язок.

Отже, вивчення мови – «це не тільки вивчення алфавіту, букв, звуків, граматичних правил або

розташування слів, але також вивчення поведінкових особливостей людини та її культурних цінностей» [6, с. 71].

До компонентів культури, що мають національно-специфічне забарвлення, належать традиції, звичаї, які виконують функцію несвідомої належності до системи нормативних вимог, що діють у конкретному етносоціумі. Культура є елементом колективної пам'яті, що говорить про існування колективної свідомості. Уся духовна діяльність людини, її контакти зі світом, у процесі яких відбувається його пізнання, формують у свідомості людини модель (образ) світу. Мова, називаючи предмети і реалії навколишньої дійсності, формує для свого носія індивідуальну «картину світу». Під «картиною світу» слід розуміти уявлення про світобудову, властиве тому чи іншому народові, бачення членами суспільства самих себе, своїх дій. Відображення цих реалій відбувається крізь призму менталітету етноутворення за допомогою мовних знаків [9, с. 206]. Варто зазначити, що уявлення членів суспільства про дійсність сформувалися не лише в результаті досвіду поколінь, але й завдяки знанням, мисленнєвим та пізнавальним процесам, духовному світогляду людини. Важливу роль у цих процесах відіграє саме менталітет, що є складником комплексу основних знань про світ. Під менталітетом розуміють глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості; певну систему знань; результати людської діяльності і пізнання світу. Беззаперечний взаємозв'язок між мовою і культурою можна пояснити тим фактом, що вони дотичні, бо існують в одній емпіричній площині. У цьому випадку мова виступає вербалізованою сферою передачі культурних, духовних знань, що, своєю чергою, детермінуються поведінковими особливостями, характером, способом мислення індивіда. У цьому і полягає бінарність смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова». Наприклад, домінантною частиною концепту «душа» у вербалізованому вигляді є сакральна з ознаками безсмертна основа людини, психічний світ, духовна сутність, добро, суть життя. «Цей концепт є результатом мислетворення як окремої людини, так і лінгвокультурної спільноти, соціуму, формує його образний світ, є носієм почуттів ліричних героїв у сучасному українському ліро-епосі та авторефлексії поетів, їхнім духовним кодом» [2, с. 76].

Ведучи мову про культурологічний підхід до вивчення соціально-культурного простору, в якому формуються ментальні образи як одиниці мовної свідомості, варто зазначити, що об'єктивація ментальних образів здійснюється за допомогою мови. Свідомість виявляє ознаки рівневої структурованості: на першому рівні виділяється мовна свідомість, що як складник входить до

комунікативної свідомості, яка своєю чергою залучається до формування когнітивної свідомості відповідного національного утворення. Також виділяють загальнолюдську та етнічну свідомість, де відбуваються процеси перетворення ментальних одиниць у вербальні [9, с. 206].

Розглянемо, як у різних мовах і культурах відображається індивідуальне мислення народу, їхня концептуальна картина світу. Візьмемо для порівняльного аналізу дві слов'янські мови – українську і чеську. Ці мови мають багато спільного в лексичній семантиці, але відрізняються словами із зовсім протилежним значенням. Це можна пояснити розбіжностями в культурі, традиціях, звичаях, способі мислення українців та чехів. Так, наприклад, чеське слово *nevěstka* використовується для позначення дівчини легкої поведінки, натомість в українській культурі *невісткою* називають заміжно жінку стосовно рідних її чоловіка. Або, наприклад, на відміну від української, в чеській мові слово *pohanka* означає не зіпсовану їжу або отруйні гриби, а гречану кашу. Насправді таких прикладів багато і всі вони свідчать про унікальність вербального мовлення тієї чи іншої етноспільноти.

Окрім цього, в українській мові є лексичні одиниці, запозичені з турецької мови. Це пояснюється тим, що протягом століть Кримське ханство було автономною землею в межах Османської імперії. Велика частина південної України також була частиною Османської (Турецької) імперії. Українські землі постійно зазнавали навали з боку турків і татар. Згодом представники цих народностей оселилися на території сучасної України. Ці історичні взаємодії залишили значний слід в українській лексиці. Відбулася, так би мовити, культурно-мовленнева інтерференція як результат контактування двох мов і культур. Наприклад, турецьке слово *haydamak* походить від *Hayda! haydi!* – укр. *гайда! хайді! гайда! Іди! Ходімо*. В українській мові лексема *haydamak* з'явилася у XVIII ст. і означала *селянин, повстанець*. Нині слово *гайдамак* можна зустріти лише в українському фольклорі, художніх творах історичної доби. Лексема *Kazak* у кримськотатарській, тюркській мовах означає *вільна людина, мандрівник, бандит*. В інших тюркських мовах *qazaq* має такі значення: *феодалний збройник (кумицькою); вільна людина, самотійна людина, шукач пригод*.

Таким чином, вищезазначені приклади дають можливість нам стверджувати, що заповнення мовних лакун, які існують у системі культурних цінностей «чужої» етноспільноти, відбувається за допомогою трансферних відношень між рідною мовою та мовою іншої народності. Все це сприяє подоланню як мовного бар'єру у спілкуванні, так і досконале ознайомлення з історією, культурою,

традиціями, системою світоглядних знань у житті мовців різних етнічних угруповань.

Культурне середовище, в якому перебуває індивід, формує його особистість. Безумовно, якщо дитина росте в оточенні духовних цінностей, розуміє їх, вбирає у себе, то згодом її мовна культура засвідчує високий рівень інтелектуального мислення. І навпаки, якщо вона змалечку не мала уявлення про систему духовних цінностей, зростала в культурно-обмеженому середовищі, то і мовна культура такої особистості у зрілому віці не буде вирізнятися високим рівнем спілкування. Масштаб нашої думки – це масштаб нашої особистості. Думки мають матеріальну природу, і все про що ми думаємо, свідомо чи несвідомо, ми транслюємо у світ. Процес пізнання себе у світі і світу у собі відбувається двома шляхами: спостереження (експеримент) і пояснення цього спостереження (експерименту) за допомогою мови. Як ми уявляємо себе в цьому світі, там ми і відчуваємося. Ідеї, уявлення, мисленнєві образи і асоціації, що виникають у свідомості людини, є результатом процесу пізнання навколишньої дійсності. Людська свідомість в одиницю часу може опрацьовувати лише один фрагмент інформації, тобто ми здатні думати лише про одну річ. Одночасно процес трансляції інформації засобами мови – це відтворення складної психо-ментальної операції колективною чи індивідуальною свідомістю.

Постає цілком логічне питання, якщо людина виражає свої думки за допомогою вербальних засобів, то яким чином цей процес відбувається у людей з обмеженими фізичними можливостями, наприклад, вадами слуху? Нам відомо, що в давні часи в первісному суспільстві не існувало мовних знаків (слів) і процес комунікації відбувався завдяки жестам, наскельним малюнкам, розпалюванням вогнищ, звуконаслідувальним вигукам (первісні люди відтворювали звуки природи, тварин, птахів тощо), проте це не завадило їм розуміти один одного та передавати свій досвід, традиції, культурні надбання з покоління в покоління. Тобто еволюція мови відбувалася не залежно від вищезазначених чинників. З цього випливає, що саме свідомість людини відіграє головну роль у процесі отримання, обробки, кодування, трансляції знань, інформації не залежно від того, чи індивід послуговується живою мовою чи жестовою. А фрагменти людської діяльності знаходять своє відображення в ментальних образах, що виступають основою концептуальної картини світу певного народу.

Цікавими є погляди науковців, представників «договірної» теорії виникнення мови у світі, які стверджували, що ще в давні часи люди просто домовилися між собою, як їм називати ті чи інші реалії дійсності. Виникає питання, за яких умов

це відбулося, якщо первісні люди не мали розвинутої мови, а спілкувалися лише за допомогою жестів, міміки тощо. Імовірно, у них все ж таки існувала своя культура мовлення і це дало можливість розвинути згодом знакову систему мови, удосконалити свої вербальні навички. Згодом кожне етноутворення мало у своєму мовному арсеналі притаманний тільки йому набір мовних знаків (точок), через які передавався власний досвід майбутнім поколінням, або вся концептуальна картина світу. Таким чином, саме в мові відображається культура етносу, його ментальні символи і знаки.

Перспектива нашого дослідження полягає у тому, що в ньому вперше здійснено спробу лінгвокультурологічної інтерпретації бінарності смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова» у порівнянні української картини світу з картиною світу інших етноутворень (українців, чехів, турків); охарактеризовано особливості кореляції цих домінант як важливих елементів у вивченні соціо-культурного простору, в якому формується система предметних і духовних цінностей етносу. Аналітико-синтетичне занурення у суть об'єктів довколишньої дійсності, засобом номіналізації яких виступає мова, і визначило актуалізацію нашого дослідження.

Висновки і перспективи подальших розробок. У сучасній лінгвокультурологічній матриці української, чеської і турецької мов вивчення бінарності смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова», як системи предметних і духовних цінностей, посідає чільне місце через свою значущість в етносоціумах. Наведені співвідношення і взаємозв'язки між людиною, культурою і мовою говорять про те, що оволодіння мовою неможливе без звернення до мовної особистості, яка її створила і послуговується нею щодня.

Нами наведена схема, яка підтверджує, що мова являє собою центр когнітивної діяльності індивіда, оскільки вона відіграє основну роль у пізнавальних процесах, спрямованих на довколишню дійсність. З цього зрозуміло, що людина осмислює світ довкола і світ у собі, а також формує систему ментальних символів, вираження яких здійснюється засобами природної мови.

У нашій науковій розвідці детально висвітлено погляди науковців як вітчизняних, так і зарубіжних щодо зв'язків мови з етнічною культурою та світоглядом людини; описано процес пізнання з епістемологічного погляду. З'ясовано, що у процесі пізнання відбувається формування інформації, яка існує у формі знань. Доведено, що зберігаючись і транслюючись у мовних знаках, мовні образи виступають не лише одиницями збереження і трансляції інформації, але й засобами її аналізу та інтерпретації.

Аналізуючи вземозв'язок між культурою і мовою, ми дійшли висновку, що ця кореляція пояснюється фактом їхньої постійної дотичності та взаємовпливу. Сутнісне поняття людини, за М. Шелером, – це дух. Духовне начало в людині – це ціннісно-моральне начало, це існування абсолютних цінностей у житті духу, які уможливають людське спілкування в просторі і часі культури [13]. У цьому випадку мова виступає вербалізованою сферою передачі культурних знань, що, своєю чергою, детермінуються поведінковими особливостями, характером, способом мислення індивіда. Саме в цьому можна простежити бінарність смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова».

Нами розглянуто особливості культурологічного підходу до вивчення етнокультурного простору, в якому формуються ментальні образи як одиниці мовної свідомості українців, чехів, турків. Отже, ми можемо говорити про загальнолюдський поняттєвий універсум та національний простір концептуалізації дійсності, на який впливає специфічна культурна і мовна картина світу, в центрі яких стоїть людина як головний важіль у процесах комунікації.

Оскільки на сьогодні питання бінарності смислотворчих домінант «людина» – «культура», «людина» – «мова» продовжує перебувати у фокусі уваги дослідників, то продовження роботи над цією проблематикою визначає подальшу перспективу наукових розвідок у цій галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баденкова В.М., Корнієнко І.А. Культурно-тема-тичні домінанти в мовній картині світу Д. Кременя. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Видавничий дім «Гельветика». 2020. Том 31 (70). № 4. Частина 1. С. 6–11.
2. Біляцька В.П. Емоційно-сміслові навантаження концепту *ДУША* в романі у віршах «Паломник» Ігоря Павлюка. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)* : збірник наукових праць. Вінниця, 2021. Вип. 32. С. 76–86.
3. Whiten A. Human and pre-human culture and the evolution of language. *Proceedings of the 12th International Conference on the Evolution of Language (Evolang12)*. 2018. URL: <https://doi.org/10.12775/3991-1.204>.
4. Głaz A. *Linguistic Worldview(s) : monograph*. 2021. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003018803-3>
5. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.
6. Krasniqi K. *The Relation between Language and Culture (Case Study Albanian Language)*.

- Linguistics and Literature Studies*. 2019. 7(2). P. 71–74. URL: <https://doi.org/10.13189/lis.2019.070205>.
7. Kshenovskaya U. Linguistic Creativity: Cognitive And Communicative Aspects. *10th International Conference “Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects”*. 2020. URL: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.08.98>.
 8. Петрушкевич М. Сучасна людина в комунікативному полі культури. *Людина і культура / під ред. Д. Шевчука*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2019. С. 67–85.
 9. Саїк А.В. Ментальність як етнопсихологічна ознака культури нації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Видавничий дім «Гельветика». 2018. Том 29 (68) № 4. С. 204–207.
 10. Спиркин А.Г. *Философия : учебник*. Москва, 1999. 816 с.
 11. Телия В.Н. Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов-знаков-микротекстов. *Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура*. Москва : Языки славянской культуры. 2004. С 674–684.
 12. Горлач М.І., Кремень В.Г., Рибалка В.К. *Філософія : підручник*. Харків : Консум, 2000. 672 с.
 13. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології : навчальний посібник зі словником. Київ : КНТ, 2016. 396 с.
 14. Шовкович О. Про лігвокультурологічний підхід до вивчення фразеологізмів сучасної словацької мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2020. Випуск 2 (44). С. 385–388. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2\(44\).385-388](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2(44).385-388).
- REFERENCES**
1. Badenkova, V.M., Korniienko, I.A. (2020) Kulturно-tematychni dominanty v movnii kartyni svitu D. Kremenii. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, Vol. 31(70). No. 4(1), 6–11 [in Ukrainian].
 2. Biliatska, V.P. (2021) Emotsiino-smyslove navantazhennia kontseptu DUSHA v romani u virshakh “Palomnyk” Ihoria Pavliuka. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*, 32, 76–86 [in Ukrainian].
 3. Whiten, A. (2018) Human and pre-human culture and the evolution of language. *Proceedings of the 12th International Conference on the Evolution of Language (Evolang12)*. DOI: <https://doi.org/10.12775/3991-1.204> [in English].
 4. Głaz, A. (2021) *Linguistic Worldview(s)*: monograph. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003018803> [in English].
 5. Yermolenko, S. Ya. (2007) *Mova i ukrainoznavchyi svitohliad*. Kyiv: NDIU [in Ukrainian].
 6. Krasniqi, K. (2019). The Relation between Language and Culture (Case Study Albanian Language). *Linguistics and Literature Studies*, 7(2), 71–74. DOI: <https://doi.org/10.13189/lis.2019.070205> [in English].
 7. Kshenovskaya, U. (2020). Linguistic Creativity: Cognitive And Communicative Aspects. DOI: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.08.98> [in English].
 8. Petrushkevych, M. (2019) *Suchasna liudyna v komunikatyvnomu poli kultury. Liudyna i kultura*. Ostroh: Ostrozka akademiia. 67–85 [in Ukrainian].
 9. Saik, A.V. (2018). Mentalnist yak etnopsykholohichna oznaka kultury natsii. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Vol. 29(68). No. (4), 204–207 [in Ukrainian].
 10. Spyrkyn, A.H. (1999). *Fylosofyia: uchebnyk*. Moskva: Hardariki [in Russian].
 11. Telyia, V.N. (2004). Faktor kultury vosproyzvodymost frazeolohyzmov-znakov-mikrotekstv. *Sokrovennye smysly: Slovo. Tekst. Kultura*. Moskva: Yazyky slovianskoi kultury. 674–684 [in Russian].
 12. Horlach, M.I., Kremen, V.H., Rybalka, V.K. (2000) *Filosofii: pidruchnyk*. Kharkiv: Konsum, 672 s. [in Ukrainian].
 13. Khamitov, N., Harmash, L., Krylova, S. (2016). *Istoriia filosofii: problema liudyny ta yii mezh. Vstup do filosofskoi antropologii yak metaantropologii*. Navchalnyi posibnyk zi slovnykom. Kyiv [in Ukrainian].
 14. Shovkovych, O. (2020). Pro lihvokulturolohichni pidkhid do vyvchennia frazeolohizmiv suchasnoi slovatskoi movy. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 2(44), 385–388. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2\(44\)](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.2(44)) [in Ukrainian].